

generations' peculiarities. **Research methods.** In the course of the research dialectical, systematic-logical and socio-cultural methods were used, as well as the method of comparative analysis of personal and generational approaches, inter-generational features of modern youth, and others. **Research results.** The article deals with the approach to the problem of self-actualization and self-realization of the student, which involves addressing both the inner nature of man, elucidation of his natural instincts. In particular, approaches of Cicero and the idea of "semblance" of the work of the prominent Ukrainian philosopher H. Skovoroda, were analyzed. The method of monitoring the children's predisposition, proposed by the latter, is considered to be effective in modern pedagogy. Specific features of young people were also analyzed on the example of the generational approach. The combination of both approaches in the system of education allows us to take into account individual and unique factors of the person, as well as the peculiarities of the formation of characteristic features inherent in a significant number of people from the same generation. **Discussion.** In the works of N.F. Bazaeva the concept of self-actualization and self-realization are considered to be identical. In the opinion of L. Korostylova, the process of self-actualization is a process of concentration on the inner world of personality, and self-realization correspondingly on his external. The question of self-actualization and self-realization of personality is one of the leading problems of philosophical and anthropological discourse. It is considered in the writings of modern Ukrainian philosophers: O.A. Viacheslavova, V.S. Horskyi, S.B. Krymskyi, M. Mykhailychenko, M.V. Popovych, D. Sepetii, V. Tabachkovskiy, L. Usanova, A.D. Chaus et al. The problem of self-actualization of student youth in personality approach were discussed in the works of modern scholars: V.G. Kremen, B.G. Nahorni, P.Yu. Saukh and others. Instead, V. Shtraus, N. Khouv, T. Narozhna, Y. Slakva, K. Amosova, V. Bondar and others substantiate the necessity of applying a generational approach in education. **Conclusions.** The leading role in modern education, which is based on the paradigm of student-concentration, is the realization of a personal approach in the educational process. This approach does not take into account the specific generational features of modern youth. The combination of these approaches is positive for updating the content of education, overcoming intergenerational communicative gaps. A significant problem in the system of modern education is the establishment of dialogue between students (generation Y, Z) and teachers who are predominantly representatives of the generation of Baby-Boomers and have their own peculiarities.

Keywords: self-development, self-actualization, personality, nature-related education, generation approach, personal approach.

УДК 130.2:316.6475-058.837

Р. І. Кузьменко

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА СПІЛЬНОЇ ДІЇ В БУТТІ ЛЮДИНИ

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
e-mail: raisa.kuzmenko.kiev@gmail.com; ORCID: 0000-0002-4881-1879

Анотація. Стаття присвячена дослідженню такого феномену людського буття, як толерантність у процесі спільної дії, яка визначається як будь-яка конструктивна співучасть з Іншим, – обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом у процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі. Роботи зарубіжних та українських учених допомогли з'ясувати місце толерантності в її складових: спілкуванні, співпраці та співтворчості. Доведено, що успішність спільної дії людей залежить від того, наскільки толерантним буде ставлення до Іншого під час взаємодії. Виявлено, що толерантність є основним чинником спільної дії, яка веде до плідного розвитку людських стосунків.

Ключові слова: толерантність, спільна дія, конструктивне спілкування, співпраця, співтворчість, людські стосунки

Вступ

Ми живемо в глобалізованому, наповненому суперечностей світі, який постійно розвивається та змінюється завдяки активній діяльності людини. На даному етапі демократизація є суттєвою тенденцією розвитку всіх цивілізованих країн. І саме людина у взаємодії з Іншим виступає головним героєм – творцем демократичних стосунків, спільних дій і всього, що відбувається на нашій планеті. Кінцевий результат її взаємодії, який полягає в досягненні поставленої мети, безпосередньо залежить від того, наскільки доброзичливою буде позиція в спільній діяльності, – чи буде проявлятися толерантність у діях та стосунках по відношенню до Іншого.

Отже, толерантності відведена особлива та невід'ємна роль у спільній дії – вона покликана виступити медіатором у всій позитивній людській взаємодії, стати тією віссю, навколо якої об'єднується та завдяки якій буде триматися весь глобалізований світ.

Мета і завдання

Мета даної статті полягає в з'ясуванні ролі толерантності в процесі спільної дії. Дана мета реалізується у наступних завданнях: проаналізувати різні концепції вчених щодо змісту поняття «спільна дія»; розглянути спілкування, співпрацю та

співтворчість як основні складові спільної дії та показати феномен толерантності як невід'ємну умову їхнього успіху.

Методологія дослідження

У процесі даного дослідження були використані методологія Е. Фромма, яка допомогла з'ясувати, що людям, які націлені на «бути», притаманно бути толерантним до Іншого; герменевтичний метод – для інтерпретації творів Г. Сковороди, Е. Фромма, Е. Муньє; компаративний аналіз – для порівняння концептів вчених О. Поліщука, С. Крилової, А. Лактіонової, О. Поліщука, Ю. Хабермаса, Н. Хамітова про спільну дію.

Результати

Людина, як писав Арістотель, є істотою суспільною. І це є природним – людині тяжити одна до одної, взаємодіяти, співпрацювати для досягнення поставлених цілей, загального блага. Е. Фромм звертає нашу увагу на те, що «притаманне людині прагнення до єднання з іншими укорінено в специфічних умовах існування людського роду і є однією із найсильніших мотивацій поведінки людини» (Фромм, 1990: 111). Саме необхідність жити в злагоді, взаємодіяти на основі порозуміння та поваги до ближнього породжує такий феномен, як толерантність. Як

доречно зазначив румунський філософ А. Пляшу: «Толерантність трансформується з необхідності жити разом добре» (Пляшу, 2013: 11).

Упродовж усього суспільного розвитку людина прагнула до взаємодії з Іншим, починаючи від життя в печері до сучасного цивілізованого існування. Люди групувалися у племена, первісні общини, утворювали групи, колективи, задовольняючи свої життєві матеріальні та духовні потреби. Із цього приводу український вчений О. Поліщук зазначає: «Лише у взаємодії з іншими людьми людина може задовольнити більшість своїх потреб, інтересів, цінностей. Та і сама по собі взаємодія є життєвою потребою людини» (Поліщук, 2015: 122). Слід відмітити, що тільки завдяки спільній дії, яка була такою необхідною як для виживання в печерних умовах, так і на подальших етапах життя й розвитку суспільства, людині вдалося вижити в усі часи.

Суспільство, за визначенням П. Сорокіна, означає «не тільки сукупність декількох одиниць (осіб, індивідів, тощо), але припускає, що ці одиниці не ізольовані одна від одної, а набувають між собою у процесі взаємодії, тобто впливають одна на одну, у той чи інший спосіб стикаються одна з одною і мають між собою той чи інший зв'язок» (Сорокін, 1992: 28). Продовжуючи думку вченого, можна додати, що суспільства без людської взаємодії бути не може, і наскільки толерантним буде ставлення до Іншого на всіх його рівнях, настільки успішним буде його розвиток та людина буде почувати себе щасливою в ньому. О. Поліщук наголошує на тому, що прагнення до взаємодії є природнім та «потяг до взаємодії між людьми закладений у нас у свідомості» (Поліщук, 2015: 24). Дослідник, говорячи про тему спільної дії як колективної дії, вказує на необхідність її узгодження. На нашу думку, саме толерантність має стати цим регулятором.

Український учений Н. Хамітов підкреслює, що тільки завдяки толерантності «людська самотворчість розвивається в співтворчості, а самотуттєвість до співбуттєвості» (Хамітов, 2018: 201). Можна погодитись із тим, що тільки толерантний шлях зближує людей, об'єднує їхні інтереси, веде до спільної дії. Людина за своєю суттю одночасно є як суспільною, так і індивідуальною істотою. Безумовно, суспільство складають індивіди, які вступають у взаємні відносини на різних його рівнях. Зустрічаючись із Іншим, людина розкривається, пізнає Іншого та себе. Як доречно відмітив французький філософ Е. Муньє: «Особистість існує тільки в своєму прагненні до «іншого», пізнає себе тільки через «іншого» і знаходить себе тільки в «іншому». Первинний досвід особистості – це досвід «іншої» особистості. «Ти», а в ній і «Ми» передує «Я» (Муньє, 1992: 39).

Слід відмітити, що взаємодія може виникати не лише на макрорівні – в групі чи колективі, але й на мікрорівні – між індивідами чи особистостями. Де є хоча б дві людини, які взаємодіють, роблять певну спільну справу, виникає необхідність у толерантності. «Толерантність є епіфеноменом суспільного життя», – доречно підкреслив румунський філософ А. Пляшу. Толерантність

передбачає конструктивну взаємодію з Іншим. І, як зазначає українська вчена С. Крилова: «Нааявність соціального партнерства у взаєминах між особистостями – передусім у мікросоціальних групах – і створює дійсність соціального партнерства» (Крилова, 2011: 308). Ми вважаємо, якщо така взаємодія буде проходити на дійсно толерантній основі та мати за мету розкрити свій потенціал та побачити потенціал в Іншому, і за необхідності допомогти розкрити його своєму партнеру, то все це буде сприяти соціальному партнерству, їхній спільній дії.

Отже, виникає необхідність дати визначення такому поняттю, як «спільна дія». Спершу розглянемо точки зору різних учених на це поняття.

Сковорода у своїх байках «Собака й Кобила», «Орел та Черепаха», «Жайворонки», «Зозуля і Косик», «Годинникові колеса» закликає до «сродної праці». Цей концепт може, певною мірою, бути корелятом феномену спільної дії. Природа наділила людину таким даром – здатністю працювати і творити, що є життєвою необхідною потребою кожного. Людина повинна знайти себе в праці і через працю розкритись як особистість. І тільки займаючись такою діяльністю, яка принесе їй задоволення, перетворить працю на творчість, а не тільки на задоволення своїх матеріальних потреб, людина стане щасливою і Інший поряд із нею також. Саме «сродна праця» допомагає розкрити здібності та таланти. Улюблена праця реалізує творчий потенціал, спонукає до створення блага не тільки для себе, а й для Іншого. Сковорода міркував, що людина розкривається завдяки взаємодії зі світом та приносячи користь Іншому. Завдяки цьому і життя в суспільстві покращується, і людина відчуває себе щасливою.

С. Крилова у своїй роботі «Краса людини: особистість, сім'я, суспільство» по суті говорить про спільну дію в контексті соціального партнерства, наголошуючи, що це є «взаємодія людей, в якій відбувається реалізація цілей і завдань кожного з партнерів у творчій співпраці, що розвиває суспільство» (Крилова, 2011: 304). Науковець відводить провідну роль консенсусу, підкреслюючи, що завдяки партнерству на основі консенсусу можна запобігти конфліктним ситуаціям. Головне в соціальному партнерстві – це стосунки між партнерами, якими вони є, і від них, безумовно, буде залежати успіх їхнього партнерства. Краса стосунків, яка полягає в толерантному ставленні до Іншого, – запорука успішного партнерства (Крилова, 2011: 4). Кореляцією процесу спільної дії у Н. Хамітова можна вважати співтворчість та співтворення. Вчений пише, що толерантність надає можливість вступати з Іншим у плідну комунікацію та стати на шлях розвитку співтворчості з ним. Філософ зазначає: «Під співтворенням можна розуміти комунікацію людей, які у своєму особистісному розвитку дійшли до самотворення» (Хамітов, 2018: 319).

А. Лактіонова розглядає спільну дію як філософію дії. На переконання вченої, основна думка філософії дії полягає в тому, що саме дівець є активним творцем своєї внутрішньої дії, а не пасивним спостерігачем усього, що відбувається в світі. Саме завдяки власному Я, як дівецю, Я

залучаюць до розкриття навколишнього світу, стаю його співтворцем. Дослідниця справедливо відзначає, що «дієвці власною активністю конституують об'єкти світу, самих себе і ті правила (нормативність), за якими вони особистісно і спільно діють» (Лактіонова, 2016: 148). І відповідальність лежить тільки на самому собі за свою діяльність. Світ постає перед людиною у власній активній діяльності з Іншим. Науковець С. Українець, говорячи про спільну дію, як соціальне партнерство, підкреслює її широкий спектр діяльності: «Всі питання соціально-економічного і трудового спектру, оскільки неможливо вмістити в одну чи кілька статей усі життєві напрями, з яких укладаються угоди соціальними партнерами» (Українець, 1999: 35-41). О. Поліщук трактує спільну дію як колективну дію, акцентуючи увагу на тому, що саме колективний розум соціалізує та об'єднує колективи. І соціальна дія є умовою взаємодії: «Проявом цього комунікативного розуму виступають раціоналізовані соціальні інститути, а також свідоме й усвідомлене формування нормативного порядку соціальної дії, мета якої є досягнути тоді, коли дія виступає як взаємодія» (Поліщук, 2015: 90). Учений зазначає, що мета колективної дії полягає не лише в зміні макросвіту людини, а й у задоволенні її матеріальних та духовних потреб. Американський філософ Дж. Д'юї надавав спільній дії великого значення, навіть указував на те, що на світовому рівні вона має впливову силу, здатну не тільки об'єднати, але запобігти конфліктам: «Сама по собі філософія не спроможна вирішити конфлікти і зламати хибні плани сучасного світу, <...> тільки об'єднані громадяни, <...> своїми колективними зусиллями можуть здійснити цю роботу» (Д'юї, 2003: 145). К.-О. Апель і Ю. Хабермас убачають спільну дію в комунікації. Зокрема, Ю. Хабермас вважає, що толерантність – це рівність, яка є можливою тільки за умови демократичного суспільства, коли кожна людина наділена однаковими правами у вирішенні спільних питань. Тільки за умов рівності в спілкуванні, діалозі може проявлятися справжня толерантність (Хабермас, 2006: 48). На нашу думку, спільна дія можлива тільки завдяки толерантності, з її розумінням та повагою до Іншого. Дійсно, якщо ми не чуємо і не бачимо Іншого, не проявляємо зацікавленості до нього, не буде спільної дії, яка б ґрунтувалась на толерантності, а будуть лише субординативні стосунки.

Толерантність передбачає рівність у стосунках, координацію дій. Звідси – толерантність є головною умовою спільної дії, а спільна дія повинна базуватись на толерантності. Отже, на нашу думку, спільна дія – це будь-яка конструктивна співучасть з Іншим – обмін інформацією, поглядами, думками, досвідом у процесі досягнення поставленої спільної мети на толерантній основі. Ми вважаємо, що спільна дія містить у собі три складові: спілкування, співробітництво і співтворчість. І тільки завдяки толерантному ставленню до Іншого можливо пройти шлях від спілкування до співтворчості. Відомий польський учений З. Пиш у толерантності

вбачає головну умову спільної дії як єдності дій: «Терпимість – це, перш за все, пошук практичних шляхів утвердження єдності дій, можливостей співробітництва, не дивлячись на існуючі відмінності» (Пиш, 1988: 59).

У цьому контексті звернемося до трьох складових спільної дії. На нашу думку, конструктивне спілкування є важливою складовою взаємодії, і від нього залежить подальша взаємодія та співпраця. Як підкреслив Е. Фромм: «Нам, людям, притаманне глибоко укорінене бажання спілкуватись з іншими людьми, вирватись із в'язниці своєї самотності і егоїзму» (Фромм, 1990: 107). Толерантність виступає основним регулятором будь-якої взаємодії людини і від того, наскільки вона буде толерантною, залежить успішність результату. Як вдало констатує Е. Фромм: «Люди, які орієнтуються на буття, покладаються на те, що вони є, що вони живі істоти і в ході бесіди обов'язково народиться щось нове, якщо вони будуть завжди залишатись самі собою і сміло реагувати на все» (Фромм, 1990: 47). Учений говорить, що такі люди готові на обмін інформацією, ідеями, вони навіть допомагають подолати власний егоцентризм і їхнє спілкування, завдяки толерантному ставленню до співбесідника, приведе до діалогу.

С. Крилова звертає увагу на те, що «під спілкуванням можна розуміти обмін інформацією і навіть почуттями, які зазвичай не піднімаються на рівень вчинків. Звісно, спілкування може теж впливає на нас; спілкування з однією людиною – монотонне та буденне, а з іншою – веде до особистісного зростання, примушує розвиватися, актуалізує на творчі дії» (Крилова, 2011: 9). С. Франк у спілкуванні вбачав взаємопроникнення «Я» в «Ти» і «Ти» в «Я», внаслідок якого відбувається трансцендування, людина виходить за свої межі, проникаючи в межі Іншого, утворюючи дійсно толерантну атмосферу спілкування (Франк, 2011: 3) Зустрічаючись із іншою точкою зору, ти збагачуєш свій світогляд та впливаєш на Іншого.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок, що толерантність – це обов'язкова умова успішного спілкування, яке проходить в атмосфері довіри, відвертості та доброзичливості до співбесідника, яка допомагає побачити, зрозуміти Іншого та розкрити себе через Іншого, внаслідок чого виникає бажання в подальшому робити щось разом, діяти спільно. В розмові ми можемо побачити в собі щось нове, або відкрити в Іншому, що буде сприяти подальшій співпраці. Саме толерантність стосовно до Іншого зближує людей, розкриває їхній внутрішній потенціал, робить глибинну конструктивну взаємодію можливою.

Наступною складовою спільної дії, де толерантність відіграє надзвичайно важливу роль, є співпраця. Ми вважаємо, що співпраця – це спільна діяльність, спрямована на досягнення поставлених цілей, які полягають у задоволенні матеріальних та духовних потреб людини. Для вирішення поставлених завдань та одержання успішного результату необхідно об'єднання зусиль людей на толерантній основі. Це означає, що, займаючись спільною справою, кожен із виконавців розуміє свою

рівність участі та спільну відповідальність. Відомий польський учений М. Козакевич, говорячи про толерантність як життєво необхідну характеристику, яка є головною умовою співробітництва та єдності цілей, підкреслює: «Терпимість – умова співробітництва» (Козакевич, 1988: 57).

Толерантність у співпраці актуалізує здібності, розвиває та вдосконалює навички кожного з учасників, передбачає готовність до розуміння, взаємності, підтримки та допомоги Іншому.

Щоб продовжити міркування щодо взаємодії феноменів толерантності та спільної дії, звернемось до методології Е. Фромма, яка допоможе нам виявити, яку роль відіграє в спільній дії толерантність. У своїй роботі «Мати або бути» філософ говорить про те, що людина завжди прагне «бути» чи «мати». Вчений наголошує на тому, що людині є природним володіти речами: «Мати уявляється нормальною функцією нашого життя: щоб жити, ми повинні володіти речами» (Фромм, 1990: 21). А людина, яка прагне до переживання життя як «бути», намагається бути собою, розвиватись, пізнавати, творити. Це – людина відкрита, вона готова до діалогу, до спілкування Я – Ти. Враховуючи цю антитезу, можна припустити, що людина, яка дотримується життєвого сценарію володіння, не спрямована до спільної дії і до толерантності. Вона, скоріше, буде маніпулювати іншими людьми і проявляти авторитарний спосіб спілкування.

М. Бубер з цього приводу пише: «Якщо людина не підтверджує у світі аргіогі стосунку, не проявляє і не здійснює вроджене Ти в зустрічному, то воно переходить всередину. Воно розгортається в неприродному, в неможливому предметі, в Я; себто, воно розгортається там, де воно зовсім не має місця для розгортання. Так виникає уподібнення у самому собі, яке не може бути стосунком, присутністю, струмистою взаємодією» (Бубер, 2012: 121). Така людина, зазвичай, замкнута в собі, можна сказати, що є вона самотньою. В Іншому не бачить партнера, тому про толерантність тут мова йти не може, бо людина не вступає з іншим у комунікацію, їй байдуже. Інша людина, навпаки, відкрита для взаємодії, в Іншому вбачає особистість та проявляє зацікавленість у спілкуванні. Як вдало зазначає Е. Фромм: «Людяв властиві дві тенденції: одна з них, тенденція мати – володіти – в кінцевому рахунку черпає силу в біологічному факторі, в прагненні до самозбереження; друга тенденція – бути, а значить, віддавати, жертвувати собою – набуває свою силу в специфічних умовах людського існування і внутрішньо притаманній людині потребі в подоланні самотності за допомогою усамітнення з іншим» (Фромм, 1990: 112).

Людина, яка прагне до того, щоб бути сама собою, намагається в іншому побачити особистість, ставиться до цієї особистості як до особистості, як до суб'єкта, а не об'єкта, якого можна поважати і проявляти до нього толерантність, взаємодіяти з ним. Толерантність, передусім, передбачає розуміння та доброзичливе ставлення, свободу Іншого. М. Бубер пише: «Тут я і ти вільно стоять

одне навпроти одного, стоять у взаємодії, яка не залучена до жодної причинності й не забарвлена нею; тут для людини криється заповідь її свободи та свободи її істоти» (Бубер, 2012: 93). Звісно, якщо людина, яка прагне до буттєвого сценарію, а не сценарію володарювання, в спільній дії максимально проявляє толерантність. Остання виступає основним регулятором будь-якої взаємодії людини, і від того, наскільки вона буде толерантною, залежить успішність результату. Коли людина, вступаючи в спільну дію з Іншим, проявляє співтворчість, вона здатна проявити толерантність. Дуже доречно думку з цього приводу висловив М. Бубер, наголосивши: «Ти зустрічаєшся мені в милості – через пошуки його не знайти. Але те, що я проявляю до нього засадниче слово, становить вчинок мого ества, мій істотний вчинок. Ти зустрічаєшся мені. Але я вступаю у безпосередній стосунок до нього. Отже, стосунок означає бути обраним і обирати, терпіти і діяти в одному» (Бубер, 2012: 37).

Толерантність надає можливість знаходити себе через Іншого. Співпрацюючи з Іншим, людина націлена на створення нового, вражаючого та надихаючого. Саме толерантність сприяє і креативному, і когнітивному рівням взаємодії, надихає на творчість та спонукає до співтворчості. Людина, яка живе автентично, дотримується та сповідає духовні цінності пізнання і творчості, заради конструктивного результату буде прикладати всіх зусиль для його досягнення і буде поводити себе толерантно до Іншого, ставитися як до особистості. Людина, яка прагне бути, не грає. Вона є відвертою, щирою, у спільній дії, безперечно, проявляє толерантність до Іншого, поважає людину за те, що вона homo sapiens, поважає за її творчий початок. Отже, співпраця, завдяки толерантному ставленню до Іншого допомагає реалізувати свої можливості та надихати себе та Іншого на плідний результат, знаходити нові шляхи розкриття власного потенціалу.

Третьою складовою спільної дії, на нашу думку, є співтворчість. Це є толерантна взаємодія людини з Іншим на основі поєднання їхніх креативних здібностей із метою утворення нового: матеріального чи духовного. Толерантний шлях до Ти – це єдиний шлях до пізнання, взаємодії та співпраці з Іншим, завдяки якому розкриваються творчі здібності мої та Іншого й ведуть до спільної творчості. Співтворчість є найвищим проявом спільності людини у суспільстві, переходом у метаграницне буття, на якому, як указує С. Крилова, «людину супроводжують екзистенціали толерантності, свободи та любові» (Крилова, 2011: 37). Саме в метаграницному бутті людини толерантність є показником творчих стосунків, творчого спілкування, творчої співпраці з Іншим як із співтворцем. Толерантність допомагає зрозуміти Абсолютну Істину, розкрити свій природний дар та разом з Іншим стати активним співтворцем. Як указує Н. Хамітов: «Абсолютна істина в її повноті народжується в співтворчому спілкуванні з Іншим на основі світоглядної толерантності» (Хамітов, 2017: 28).

Обговорення

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що незначна кількість учених займалися дослідженням феноменів спільної дії, компонентами якої є конструктивне спілкування, співпраця і співтворчість, та їхнім зв'язком із толерантністю. Серед робіт іноземних учених, у яких досліджується феномен взаємної дії, слід відмітити: К.-О. Апеля та Ю. Хабермаса, які розглядали процес комунікації як спільну дію: Д. Белла, М. Бубера, М. Козакевич, М. Олсона, Т. Парсонса, Е. Фромма, Е. Тоффлера, А. Турена.

Спільна дія як колективна розглядається у працях таких вітчизняних дослідників, як В. Андусенко, В. Бех, М. Бойченко, А. Лактіонова, О. Поліщук, М. Михальченко. Зокрема, А. Лактіонова розглядала спільну дію як філософію дії, О. Поліщук – як колективну дію. У розвитку ідеї співтворчості внесли вклад представники класичної школи економічної науки А. Сен-Сімон і Р. Оуен. Ш. Фур'є, вказуючи на необхідність співробітництва між соціальними групами та класами. Філософи М. Бердяєв і М. Бахтін розглядали процес комунікації як спільну дію, яка базується на толерантності. Зокрема, М. Бердяєв наголошував на обов'язковій присутності толерантності в процесі спілкування, яка проявляється у відвертості її учасників. Дослідниця Л. Никифорова займалась дослідженням колективних дій індивідів. Філософи Н. Хамітов та С. Крилова зробили значний внесок у дослідження феномену толерантності та його ролі в спільній дії та співтворчості.

Висновок

Сучасний глобалізований світ наповнений суперечностями. Тому толерантність повинна стояти на першому місці у вирішенні цих суперечностей. А саме, толерантні стосунки мають стати стратегією майбутнього. Виникає необхідність ставити на перший план принципи, що сприяють збереженню, співробітництву людства, спонукають до взаєморозуміння та діалогу і ведуть до співтворчості. Це все актуалізує феномен толерантності, його суть, роль, яку він відіграє у людському бутті. Тільки толерантні стосунки повинні стати основою організації людської спільноти на всіх рівнях функціонування суспільства. Толерантність як загальнолюдська цінність, яка допомагає будувати рівноправні стосунки з Іншим на основі спілкування, співпраці та співтворчості, ї є запорукою успішної спільної дії.

Список літератури

1. Бубер М. Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням / М. Бубер – К.: «Дух і література», 2012 – 272 с.
2. Д'юї. Дж. Демократія і освіта / Дж. Д'юї; [пер. англ.] – Львів: «Літопис», 2003. – 294 с.
3. Козакевич М. Терпимість – условие сотрудничества / М. Козакевич // Наука и религия. – 1988. – № 2. – 64 с.
4. Крилова С. Краса людини: особистість, сім'я, суспільство (соціально-філософський аналіз): [монографія] / С. Крилова. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2011. – 344 с.
5. Лактіонова А. В. Філософія дії / А. В. Лактіонова. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – 367 с.
6. Мунье Е. Персоналізм / Е. Мунье – М.: «Искусство», 1992. – 144 с.

7. Пиш Здислав. Высшая форма терпимости – единство действий / Здислав Пиш // Наука и религия. – 1988. – №2. – 64 с.
8. Поліщук О. С. Колективна дія: соціальне пізнання і практика (досвід філософської концептуалізації) / О. С. Поліщук. – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2015. – 400 с.
9. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин; [пер. с англ.]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
10. Українець С. Соціально-трудові відносини в Україні: зміст і розвиток / С. Українець // Україна: аспекти праці. – 1999. – №3. – С. 35-41.
11. Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм; [пер. с англ.]. – 2-е изд., доп. – М.: «Прогресс», 1990. – 336 с.
12. Хабермас Ю. Когда мы должны быть толерантными? О конкуренции видений мира, ценностей и теорий / Ю. Хабермас; [пер. А. А. Зотов]. // Социологические исследования. – 2006. – № 1. – С. 45-53.
13. Хамитов Н. Этика. Путь к красоте отношений / Н. Хамитов, С. Крылова. – К.: КНТ, 2017. – 264 с.
14. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті / Н. В. Хамітов. – К.: «КНТ», 2018. – 370 с.
15. Frank S. L. Svet vo tme. Opyt khristianskoi etyki i sotsialnoi filosofii / S. L. Frank. – Minsk: Izdatelstvo Belarusskoho Ekzarkhata, 2011. – С.3-414
16. Plecu. A. 2013. Tolerance and the Intolerable. Crisis of Concept / Andrei Plecu // Balticworlds 3-4 A scholarly journal from the Centre for Baltic and East European Studies (CBEES). Stockholm. 10-14

References

1. Buber, M. 2012. *Ya i ty. Shliakh liudyny za hasyds'kym zhyttiam* [I and You. The Man's Life According to Hasidic Life]. Kiev: Dukh i literatura.
2. Diu, D. 2003. *Demokratia i osvita* [Democracy and Education]. Lviv.: Litopys.
3. Frank, S. 2011. *Svet vo tme. Opyt khristianskoi etyki i sotsialnoi filosofii* [Light in Darkness. Experience of Christian Ethics and Social Philosophy]. Minsk: Izdatelstvo Belarusskoho Ekzarkhata.
4. Fromm, E. 1990. *Maty chy buty?* [To Have or to Be]. Moscow: Progress.
5. Khabermas, Yu. "Kohda my dolzhny byt tolerantnymi? O konkurencii videnii mira, scennostei i teorii" [When Must We Be Tolerant? About Competition on Vision of World, Values and Theories]. *Sotsiologicheskie issledovania*, 1: 45–53.
6. Khamitov, N. 2017. *Etika . Put k krasote otnoshenii* [Ethics. The Way to Beauty of Relationship]. Kiev: KNT.
7. Khamitov, N. 2018. *Samotnist u liudskomu butti. Dosvid metaantropologii* [Loneliness in Human Being: Metaanthropology Experience]. Kiev: «KNT».
8. Kozakevich, M. 1988. "Terpimost – uslovie sotrudnichestva" [Tolerance – Condition of Cooperation]. *Nauka i Relihia*, 2: 64.
9. Krylova, S. 2011. *Krasa liudyny: osobystist, simia, suspilstvo (sotsialno-filosofskiy analiz)* [Beauty of Man: Personality, Family, Society (socio-philosophical analysis)]. Nizhyn: Aspect-Polihraf.
10. Laktionova, A. 2016. *Filosofia dii* [Philosophy of Action]. Kiev: VPSC Kyivsky Universitet.
11. Munie, E. 1992. *Personalism* [Personalism]. Moscow: Iskusstvo.
12. Plecu, A. 2013. "Tolerance and the Intolerable" *Crisis of Concept Balticworlds 3-4 A scholarly journal from the Centre for Baltic and East European Studies*: 10-14.
13. Polishchuk, S. 2015 *Colectivna diia: sotsialne piznannia i practica (dosvid filosofskoi conceptualizacii)* [Collective Action: Social Perception and Practice (Experience of Philosophical Conceptualisation)]. Ternopil: TOV Ternograf.
14. Pysh, Z. 1988. "Vysshhaia forma terpimosi – edinstvo deistvi" [The Highest Form of Tolerance – Solidarity of Actions]. *Science and Religion*, 2: 64.
15. Sorokin, P. 1992. *Chelovek. Scyvilizascia. Obschestvo*. [Man. Civilisation. Society]. Moscow: Politizdat.
16. Ukrainets, S. 1999. "Sotsialno- trudovi vidnosyny v ukraini: zmist i rozvytok" [Social and Labour relations in Ukraine: Support and Development]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 3: 35-41.

Р.И. Кузьменко

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ОСНОВА СОВМЕСТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЧЕЛОВЕЧЕСКОМ БЫТИИ.

Статья посвящена исследованию такого феномена человеческого бытия как толерантность в процессе совместного действия, которое определяется как любая конструктивное соучастие с Другим, - обмен информацией, взглядами, мнениями, опытом в процессе достижения поставленной общей цели на толерантной основе. Работы зарубежных и украинских ученых помогли определить место толерантности в ее составляющих: общении, сотрудничестве и сотворчестве. Доказано, что успешность совместного действия людей зависит от того, насколько толерантным будет отношение к Другому при их взаимодействии. Определено, что толерантность является основным показателем совместного действия, которое ведет к плодотворному развитию человеческих отношений, как на уровне социума, так и мирового сообщества.

Ключевые слова: толерантность, совместная деятельность, конструктивное общение, сотрудничество, сотворчество, человеческие отношения.

R. Kuzmenko

TOLERANCE AS A BASIS FOR CO-ACTION IN HUMAN BEING

Introduction. The article focuses on the importance of such phenomenon as tolerance and its role in co-action. The latter is defined as an action, or a process of working, or acting with the Other (the exchange of information, views, opinions, experience in the process of achieving a common goal on a tolerant basis). The works of foreign and Ukrainian scientists helped to determine the place of tolerance in human interaction. It should be noted that interaction can occur at the macro level, in a group or in a team, and at the micro level, between individuals. So, we can state that if at least two persons are interacting, there is a need for tolerance. It means that tolerance helps to understand and respect another person's point of view. **The aim and tasks.** The idea of tolerance as a way to the fruitful development of human relations is considered in: communication, cooperation and co-creation. Tolerance has been found to be the major factor in the co-action. **Research results.** Tolerance means equality in relations, coordination of actions; it is the main condition of co-action. Tolerance is a prerequisite for successful communication, which takes place in an atmosphere of trust and openness to an interlocutor who helps to see, understand and disclose others through the Other, after which one desires to do something together, act together. While communicating we can see something new either in ourselves or in another that will promote further cooperation. Only tolerance can make people closer, reveal their inner potential, make deep constructive interaction possible. And thanks to tolerant attitude to the Other one can go a long way from communicating to co-creation. **Discussion.** Tolerance is given a special and inalienable role in joint action: it is called to act as a mediator in all positive human interactions, to become the axis around which and thanks to which the whole globalized world will be kept. **Conclusion.** It has been proved that success of co-action depends on how tolerant the participants will be. Tolerance is the major factor in human interactions and the main principle of communication, cooperation and co-creation in the whole world.

Keywords: tolerance, co-action, constructive communication, cooperation, co-creation, human relations.

УДК 141.7:165.6/.8

Ф. Г. Ревін

МЕХАНІЗМИ ОНТОЛОГІЧНОГО АПРІОРИЗМУ СУМІСНИХ ЖИТТЄДІЯЛЬНИСНИХ НАСТАНОВ: ДОСЛІДИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО СИНТЕЗУ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Анотація. У статті здійснено аналіз проблематики засад кооперативної поведінки в рамках концепції онтологічного апіоризму, історико-філософська площина якої простежується в працях раннього М. Хайдеггера, доробку деяких інших представників соціальної феноменології. Зокрема, йдеться про евристичне висвітлення комплементарності концептів інтерсуб'єктивності і соціальності, що продиктовано намаганням прояснити зміст і співвідношення зазначених понять, продемонструвати вагомість їхнього значення для концептуального інструментарію феноменології, антропології, соціології, психології та низки інших наук, що надасть можливість більш артикульованого розуміння та подолання важливих систематичних розбіжностей з якими стикаються представники даних дисциплін.

Ключові слова: інтенційність, апіоризм, колективна онтологія, соціальна феноменологія, праксеологія, кооперація, евристика

Вступ

Праксеологічно згадана суспільна діяльність як специфічна галузь дослідження, безумовно, є предметом активної соціально-філософської рефлексії. Поняття інтерсуб'єктивності, соціальності, інтегрованості вже давно відіграють важливу роль у методологічному апараті багатьох філософських течій та концептуальному підґрунті інших гуманітарних дисциплін: в онтології, феноменології, антропології, гносеології, етиці, психології, соціології тощо. Домінантний вектор соціальної філософії ХХ століття, охарактеризований детрансценденталізацією суб'єкта, призвів до відмови від засад монологізму, наголошуючи на соціологізації епістемології, пошуків інтересу до праксеології й проблематики практичної філософії, актуалізації дискусії навколо тем інтерсуб'єктивності, діалогічності, інтерперсональності.

Звернення до теми суспільного апіоризму в руслі ранніх феноменологічних праць М. Хайдеггера, отже, прямо пов'язано з намаганням подолати релятивізм панівної в наш час соціально-філософської парадигми, виявити неадекватність атомарності, що формує засади соціології знання. Водночас, додатковим стимулом актуального дослідження є спроба продемонструвати плідність потенційного застосування хайдеггерівського понятійно-категоріального апарату до тих гуманітарних дисциплін, де феномен соціальності складає безпосередній предмет дослідження, залишаючись, утім, на край інтуїтивного рівні, що часто стає причиною термінологічної плутанини, методологічних непорозумінь та розбіжностей.

Мета і завдання

Мета роботи полягає в соціально-філософському аналізі концепту апіоризму, що